

ISLOM SIVILIZATSIYASIDAGI KASALXONALAR (BIMARISTAN-DARUSH- SHIFA)

Botirova Nigina Baxodir qizi

*O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi "Islomshunoslik" yo'nalishi 2-bosqich
magistranti*

Annotatsiya: *Mazkur maqolada Islom sivilizatsiyasidagi kasalxonalar, ularning faoliyati, davolangan kasalliklar, Ummaviy va Abbosiylar davridagi kasalxonalar haqida fikr yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *kasalxona, kasallik, davolash, Rufayda chodiri, bimariston, karantin, salomatlik.*

Insoniyat ilk jamiyatdan to hozirgi kungacha duch kelgan har xil qiyinchilik va musibatlar, kasalliklarga duch kelgan. U bu holatlarni qanday yengishga harakat qilishi hammaga ma'lum, ya'ni o'simlik bargi bilan badanning jarohatlangan joyiga qo'llash orqali foydalanishni va davolanishni boshladi va kasalliklardan o'zini himoya qilish yo'llarini qidirdi. Kasallik doimo insonga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Kasalliklardan qutulish uchun va asoratlarni oldini olish maqsadida davolash muassasalarni o'rganib chiqdi va vaqt o'tishi bilan ushbu institutlarni yaratdi. Bu davolash muassasalari ichida kasalxonalar birinchi o'rinda turadi. Kasalxonalar kasalliklarni aniqlash, kasal va jarohatlanganlarga yordam berish, tibbiy va jarrohlik aralashuvlarni amalga oshirish va ularni davolash maqsadida tashkil etilgan.

Tarixda birinchi bo'lib kasal bo'lgan odamlar odatda jamiyatning diniy rahbarlari bo'lgan. Xususan, payg'ambarlar ilohiy vahiy, yo'l-yo'riq orqali bu bilimni insonlarga yetkizganlar va mana shu ilm manbasidan foydalanilgan. Ular har doim jamiyatda birinchi o'rinda bo'lgan. Muso payg'ambar davrida paydo bo'lgan moxov kasalligi va uning yo'q etilishida Muso (a.s)ning tavsiyalari va karantin hodisasi bizga bu borada muhim ma'lumot beradi. Xuddi shunday, Iso (a.s) ning davrida erishgan davolash usullari o'z davrining davolash usullarining eng yuqori darajasi edi. Iso yashagan joy ya'ni Rim davrida bemorlar odatda jamiyatdan chetlashtirilganligini ko'rsak ham, Iso (a.s) va undan keyingi davrda cherkov kasallarga g'amxo'rlik qilgan. Bunday misollarga nazar tashlasak, biz kasallar va mazlumlar yordam ko'rsatilganligini tushunamiz.

Ko'rinib turibdiki, sodir bo'ladigan unsur din va dinning kashshoflaridir. Chunki bemorlar rahm-shafqatni xohlashadi. Bunday his-tuyg'ularni faqat din qondira oladi.

Qadimgi yunon shifokori Gippokratni o'z uyi yonida bemorlarga g'amxo'rlik qilish uchun joy bor edi. Uydagi bog'ni o'z bemorlari uchun ajratdi va ularga g'amxo'rlik qilish uchun odamlarni tayinladi. Bu yerga Ihsinudukiyun ya'ni Xenodokeion deb nomi berilgan[1].

Islom tarixida shifoxonalar haqida gap ketganda, bu muassasa birinchi davrlardan beri mavjud. "Kasalxona" soʻzini 19-asrda Sulton Abdulmajidning onasi va Sulton II Mahmudning rafiqasi Bezm-i Alem Valide Sulton tomonidan 1843-yilda "Gureba-i Muslimin kasalxonasi" qurilishi adabiyotlarda keltiriladi. Biroq islom tarixi davomida bemorlar davolangan bu maskanga turli nomlar berilgan. Paygʻambarimiz davridan beri qoʻllanilgan bu muassasa hozirga qadar oʻz vazifasini bajarib kelmoqda. Oʻsha kundan to bugungacha Hayme, Dorus-sihha, Dorul-afiye, Dorur-raha, Dorut-tibb, Dorul-marza, Maristan, Bimariston, Bimârhane, Tabhane, Me'munul-istirahе, Shifahane, Doru'sh-Shifa, Musteshfa va eng soʻnggi paytlarda shu kabi atamalar va nomlar bilan atalganligi manbalarda keltirib oʻtiladi.

Yaqin Sharq, Shimoliy Afrika va Andalusiyada turli davrlarda turli nomlar bilan tilga olingan. Usmonli imperiyasida 1843-yildan keyin kasalxona, arab dunyosida esa 1825-yilda Qohirada Abu Zu'bul kasalxonasi tashkil etilgandan keyin "mustashifa" atamasi qoʻllanila boshlandi.

Islom olamida va islom sivilizatsiyasi tarixida muhim oʻringa ega boʻlgan shifoxonalar xuddi masjidlar, darveshxona va madrasalardagi kabi gʻamxoʻrlik qilingan va maʼmurlar tomonidan qoʻllab-quvvatlangan muassasa boʻlgan.

Kasalxonalar baʼzan birinchi davrda faqat bemorlarni davolash uchun tashkil etilgan boʻlsa, vaqt oʻtishi bilan bu muassasalar tibbiyot fani ham oʻrganiladigan akademik muassasalarga aylantirildi. Ilmiy va nazariy tadqiqotlar, empirik usullar yordamida amalga oshirildi va ushbu muassasalarda tibbiyot mutaxassislari, jarrohlari, olimlari tayyorlandi.

III asrda Misrning Iskandariya shahridagi ilm markazlaridan tashqari tibbiyotga oid tadqiqot markazlari ham mavjud edi. Ayniqsa, Iskandariyada tarbiyalangan Galenos davrida tibbiy ishlanmalar kuzatildi. Hatto u anatomiya boʻyicha Gippokratdan oldinda edi, deyish mumkin. Musulmonlarning Iskandariyaga kelgan sanasi 22/642 boʻlib, shifokorlar Ohrin va Aytos al-Amidi va Iskandariyadagi Aqinolik Pavlos ismli shifokorlar Iskandariyaning taniqli tabiblaridan edilar. Asli ismi Diyarbekr boʻlgan Aytos el-Amidiy ana shunday shifokorlardan biri boʻlib, u Vizantiya imperatori Yustinian I davrida yashagan tabiblardan biri hisoblanadi. Shuningdek, Islomdan oldin Fors-Sosoniylar imperiyasi tarkibidagi Xuziston hududida Jundisabur (Jundisabur/Jundeyshapur) hududida katta kasalxona bor edi. Bu davrdagi shifoxona eng yirik shifoxonalardan biri hisoblangan. Paygʻambar zamonlarida yashagan mashhur tabib Toiflik Horis Ibn Kelediy bu shifoxonada tabobatni oʻrgangan. Musulmonlar bu hududni zabt etgandan keyin Jundishopur kasalxona oʻz faoliyatini davom ettirdi va u yerda musulmon tabiblar bilan bir qatorda nestorian va suriya shifokorlari ham bor edi.

"Islomiy tibbiyot tarixi" (Istanbul 2004) nomli asarimizda taʼkidlaganimizdek, Jurjis Ibn Buhtishu bu kasalxonada bosh shifokor boʻlib ishlagan va keyinchalik Abbosiylar xalifalaridan Abu Jaʼfar al-Mansurni 148 h.da davolagach xalifaning

saroyida yuksak darajaga erishadi. Ammo uning o'zi kasal bo'lganida U 152 h.da Jundishopurga qaytishga majbur bo'ldi.

Payg'ambar davridagi kasalxonalar

Islomdan oldingi johiliyat davrida ham ba'zi tabiblar yetishib chiqqanligini ko'rsak ham, bu tabiblarning ma'lum bir davolash hududi yo'qligini bilamiz. Insoniyatni vahiy nurida hidoyat qilar ekan, islom bu borada ham, kashshof bo'ldi va birinchi marta tibbiy bilim va tajribalar qo'llaniladigan joyni ochib berdi va uni institutsionalizatsiya qildi. Quraysh mushriklari otgan o'q bilan "Xandaq jangi" deb ham atalgan Ahzob ansorlarning yetakchilaridan biri va o'sha paytdagi Avs qabilasining boshlig'i bo'lgan Sa'd qo'lidan chuqur jarohat olgan. Ibn Muoz (r.a.)ga uning yarasini doimiy ravishda kuzatib borish uchun masjid yonida Payg'ambarning (r.a) shaxsan o'zi uni ko'chma chodir kasalxonasiga yotqizishni iltimos qildi.[2]

Madinadagi masjid yaqinida kasal va yaradorlarni davolash uchun doimiy ravishda o'rnatilgan chodir mavjud edi. Bu chodirda Rufayda (Kuaybe) binti Sa'd al-Ansariyya (al-Aslemiyye) ismli bir ayol tibbiy bilimlarni egallagan va islom tabobati tarixida birinchi ko'chma dala kasalxonasini tashkil etgan hamshira edi.

U asos solgan ushbu ko'chma kasalxona manbalarda "Rufayda chodiri" nomi bilan atalganligi qayd etilgan.[3] Bu ayol shu yerda kasal va yaradorlarni davolayotgan, hamshiradan ko'ra ko'proq shifokor sifatida edi.

Payg'ambar alayhissalom Xandaq jangida qo'lidan yaralangan Sa'd ibn Muozdan qon yo'qotishining oldini olish uchun Rufayda al-Ansoriyya (yoki al-Aslemiyya)oldiga darhol ushbu chodiriga yubordi. [4] Bu chodir Xandaq urushi paytida qurilgan. Yana boshqa rivoyatlarga ko'ra, Sa'd yaralanganidan keyin Payg'ambarimiz uni masjid yaqinidagi Rufayda ul-Aslamiyya chodiriga olib borishni va shu yerda davolanishni boshlashni buyurdilar[5].

Bu tabib ayol Xaybar fathida ham Payg'ambarimiz bilan urushda qatnashib, yaradorlarga g'amxo'rlik qilgan. Bu tibbiyot tarixidagi muhim voqea bo'lib, unda Xaybar o'ljasidan unga ot va qilichli otliqlardek ulush ajratilgan.[6]

Bu Rufayda chodiri ko'chma harbiy kasalxonadir. Eslemog'ullariga mansub bo'lgan Rufeydening chodiri doimiy ravishda o'rnatilgan kasalxona deb aytishimiz mumkin. Chunki Rasululloh sollallohu alayhi vasallam: "Uni Rufaydaning chodiriga olib boringlar, men uni o'sha yerda ziyorat qilaman", dedilar. Bundan kelib chiqqan holda bu chodir doimiy ravishda sog'liqni saqlash xizmatlarini bajaradigan chodir degan taassurot qoldirishini bilishimiz mumkin. Bu holatga ko'ra chodirni ko'chma jarrohlik shifoxonasi deb aytishimiz mumkin.

Ana shunday amaliyot va an'ana bor ekan, jamiyat ehtiyoji bo'lgan shifoxona ilk davrlardan islom sivilizatsiyasida muhim o'rin tutgan.

To'rt xalifa va undan keyingi Umaviylar davlati davrida ehtiyojlar asta-sekin ortib, islom kengroq geografik hududlarga yoyilishi natijasida bu muassasalar ham

xuddi shunday sur'atda rivojlangan. Ayniqsa, urushlarda, sayyor chodir kasalxonalari bo'lganligini ko'rishimiz mumkin.

Valid ibn Abdulmalik kasalxonasi

Umaviylar davridagi ichki tartibsizliklar va Umaviylar oilasining munosabatlari qo'zg'olonlariga barham berilgandan so'ng dastlab Damashqda Valid Ibn Abdulmalik davrida 88 (706)- yilda tashkil topdi. Katta kasalxona sifatida tashkil etilganini ko'rishimiz mumkin.

Islom tarixida Suriyada tashkil etilgan birinchi shifoxona Valid Ibn Abdulmalik kasalxonasidir. Ba'zi manbalarda 86 (705)- yilda qurilgani aytilgan va bu al-Kalkashandiy bergan ma'lumotlarga asoslanadi.

Ibn Vatvat Rashiduddin bergan ma'lumotlarga ko'ra, moxov, ko'r va shunga o'xshash kasalliklar ham davolangan. Valid Ibn Abdulmalik ham o'zining kasalxonasida birinchi marta davolangani aytiladi. Xuddi shunday, Takiyuddin al-Makriziy keltirishicha islom tarixida bunday bemorlarni davolash uchun qurilgan birinchi shifoxona hisoblangan.

Valid ibn Abdulmalik bu kasalxonaga ko'plab tabiblarni tayinlab, ularga yetarlicha maosh bergan. Bundan tashqari, bu yerda davolanayotgan moxov bilan kasallangan bemorlar boshqa bemorlardan alohida joyda karantinga olinganligini ko'rishimiz mumkin. Valid ibn Abdulmalik ko'zi ojizlar uchun shifoxona byudjetidan katta mablag' ajratdi. Biroq, bu shifoxona Damashqda qayerda qurilgani haqida ma'lumotlar keltirilmagan. Valid Ibn Abdulmalik kasalxonada barcha bemorlarni davolashni o'z zimmasiga olgan va barcha xarajatlar hamda oziq-ovqatlar bilan ham ta'minlagan, shuningdek, kasalxonada maxsus karantin bo'limi ham tashkil etilgan. Bu yerda ko'zi ojiz va moxovlar davolangan va ularga qarovchilar tayinlangan. Bundan tashqari, ko'zi ojizlar uchun qo'llanma va nogiron bemorlarga ham alohida g'amxo'rlik ko'rsatilgan. [7]

Zukakul-Kanadil kasalxonasi.

Umaviylar davrida tashkil etilgani ma'lum bo'lgan yana bir shifoxona "Zukaku'l-Kanadil" deb ataladi. Ma'lumki, bu shifoxona al-Kanadil tumani yoki al-Kandil tumani kasalxonasi nomi bilan ham mashhur. Bu arabcha kandil so'zining ko'pligi bo'lgan kanadil nomining eski Bobil shahri yaqinida qo'yilganligi Fustat shahriga asos solgan Amr Ibn al-Os istiqomat qilgan ko'chada atrofni yoritish uchun moy lampalarning osilgani sabab bo'lgani aytiladi. Garchi ushbu shifoxona shu hududda tashkil etilgani ma'lum bo'lsa-da, keyin bu shifoxona vayron qilingan.

Abbosiylar davri kasalxonalari

Islomning ilk davrlarida sodir bo'lgan istilolardan so'ng islom sivilizatsiyasida G'arbiy Eron mintaqasidagi birinchi kasalxonalardan hisoblangan shifoxonalardan biri Jundishapurda mavjud bo'lganligini ko'ramiz. Jundishapur Eron-Sosoniylar imperiyasining Xuziston mintaqasida joylashgan va poytaxti Ktezifon hisoblanadi. U Medain yaqinida joylashgan edi.

Bu yerda birinchi shifoxonalarni yaratgan I. Shapur edi. Bu yerda tibbiyot tillari sifatida qadimgi yunon va oromiy tillaridan foydalanilgan. Jundishapurda shifoxonalar tashkil etilishida mintaqadagi suriyaliklar va Vizantiyaliklar nestorianlarning ham o'rnini va ta'siri bo'lgan. Bu yerda Sosoniylar saltanatining ilk davrlaridan beri kasalxonalar mavjud bo'lgan.

Jundishapurliklar tibbiyot sohasida katta mahoratga ega bo'lganlar. Jundishapur shifokorlari qadimgi yunonlar va hind tibbiyoti bilimlaridan juda yaxshi foydalangan va uni rivojlantirganlar. Ayniqsa, ular o'z mintaqasi iqlimiga mos dori turlarini yaratganliklari arablarga katta ta'sir ko'rsatgan.

Yaqin Sharq, Kichik Osiyo va Shimoliy Afrikada kuchga kirgan davrgacha Jundishapur shifokorlari shifokorlarning ustasi sifatida tanilgan. Kasalxonalar ham eng ilg'or shifoxonalar edi. Biroq Abbosiylar davlati kuchaygach, ayniqsa xalifa Mansur davrida Bag'dod "Madinatu's-salom" nomi bilan paydo bo'ldi. Bu muhim shaharning barpo etilishi, shuningdek, barcha fanlar markazi, shuningdek, xalifalik markazi mintaqaning bu sohada rivojlanishiga olib keldi. Abbosiylar xalifasi al-Mansur yuzaga kelgan kasallikning davosi uchun Jundishapurdan tabib so'radi va unga mashhur tabiblar oilasidan Jerjis ibn Buhtishu yuboriladi. Arab va islom olamini bemorlarini birinchi kunlardan o'zining tabiblari bilan davolagan Jundishapurda johiliyat davri tabiblaridan Xoris ibn Kelediydan Jerjis ibn Buhtishu hisoblangan. Ma'lumki, Umaviylar hukmdorlari odatda bu shaharda o'sgan tabiblaridan foydalanganlar[8]. Abbosiy davlatining barpo etilishi bilan boshqaruv Iroqqa ko'chdi va Bag'dod xalifa al-Mansur tomonidan qurildi. Bag'dod islom olamini munavvar qilgan, ilmning ko'p sohalarida yetishib chiqqan buyuk allomalari bilan mashhur hisoblangan. Bag'dod ilm-fan markaziga aylanishi bilan Jundishapurdan ko'plab shifokorlarning bu yerga kelishiga sabab bo'ldi.

Bag'doddagi Horun ar-Rashid kasalxonasi

170 (786) yili xalifalikka kirgan Horun ar-Rashid hokimiyatga kelganidan so'ng ko'p o'tmay o'z lavozimini egalladi.

Abbosiylar saroyida bo'lgan Jundishapurlik tabib Jabroil ibn Buhtishuga bergan ko'rsatma bilan u darhol Bag'dodga yo'l oldi. U kasalxona tashkil qilmoqchi edi. Jabroil Ibn Buhtishu Jabroil II nomi bilan mashhur. 213 (828) yilga qadar yashagan Jabroil ibn Buhtishu Horun ar-Rashid uchun qurilgan bu shifoxonaning Harun ar-Rashid halifaligining ilk davrlarida bo'lishligi ehtimoli juda past edi. Ammo keyingi yillarda, ayniqsa 175/791 yildan keyin sodir bo'lishi ehtimoli bor edi. Chunki Horun xalifaligining ilk yillarida uning otasi Buhtishi' Ibn Jerjis Bag'dod saroylarida yashagan va ancha faol rol o'ynagan. Ammo Jabroil 175/791 yilda Horunning vaziri bo'lgan Ja'far Ibn Yahyo al-Bermakiyning maxsus tabibi bo'ldi. Bu vaqtda Horun er-Rashidning kanizaklaridan biri juda qattiq bosh og'rig'iga davoni Jabroil amalga oshirdi va bu orada saroyda mashhur bo'ldi. U Horun ar-Rashidga yigirma uch yil tabib bo'lib xizmat qildi. Uzoq vaqt davomida oyiga o'n ming dirham maosh oldi.

Ma'lumki, Masaveyh al-Huziy Jabroil asos solgan bimaristonda ham bosh tabib bo'lgan.[9]

Islom shifoxonalari tarixida musulmonlar o'zidan oldingi sivilizatsiyalardan meros bo'lib qolgan tibbiy bilimlar ustida ishlash, ko'paytirish orqali rivojlantirdilar. Ayniqsa shifoxonalarda boshqaruv bilan bog'liq innovatsiyalarni musulmonlar yaratgan. Kasalxonalar uchun ma'muriy mexanizm, buxgalteriya bo'limi va dorixonani tashkil etish masalalarini musulmonlar ishlab chiqdilar.

Xatto bizning asrimiz kasalxonalarida amalga oshirilayotgan hamma narsa o'sha kundagi kasalxonalarda ham mavjud edi.

Bu kasalxonalarda alohida klinikalar, xizmatlar va poliklinikalar mavjud edi. Ayniqsa, ba'zi turli kasalliklar uchun alohida poliklinikalar va ambulatoriyalar mavjud edi. Masalan, moxov, ko'z kasalliklari va ruhiy va asab kasalliklari uchun maxsus davolash bo'limlari tashkil etildi. Hatto bemorlarni tashish uchun maxsus mashinalar ham xizmat ko'rsatar edi. Har bir kasallik uchun zarur dori va davolash materiallari mavjud edi. Bu xizmatlarni qishloqlardagi qishloqlarga yetkazish bo'yicha ishlar amalga oshirildi.

Yangi paydo bo'lgan yuqumli kasalliklarni davolash uchun ko'chma shifoxonalar tashkil etildi.

Abbosiyalar qamoqxonalarini va masjidlarida kasalxonalar va klinikalar ham faoliyat ko'rsatardi. Ba'zi davlat idoralarida kichik sog'liqni saqlash markazlari qurilgan edi. Masalan, 311 (923) yili abbosiyalar vaziri Ibnu'l Furat vazir etib tayinlangan davrda ishchi zobitlar bo'linmasi tuzdildi, u yerda ishchilar o'z binolari ichida uzoqdagi kasalxonaga borish zarurati sezilmay, davlat tomonidan va tekin davolanganligi keltiriladi[10].

Bermekilar kasalxonasi

Abbosiyalar tarixida to'rtta buyuk xalifalar davrida vazirlik qilgan, kelib chiqishi forslardan bo'lgan mashhur vazirlar oilasi Bermakiylar Abbosiy xalifalari tomonidan qurilgan birinchi kasalxonalariga taqlid qilib, o'zlarining kasalxonalarini yaratdilar.

Ular o'z mablag'lari bilan Bag'dodda kasalxona qurdirdilar. Manbalarda Ibn Dihni (yoki Dehn) al-Hindiy nomi bilan tanilgan Bermekilarga tegishli kasalxonada shifokor bo'lib ishlagani qayd etilgan. Ushbu shifoxona haqida batafsil ma'lumot yo'q, lekin Bag'dodda Bermakiylarga tegishli kasalxona borligi manbalarda keltirilganini ko'ramiz.

Shuningdek, Dihning ayrim tibbiy asarlarni sanskrit tilidan arab tiliga tarjima qilgani qayd etilgan.[11]

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR:

1. Ömer Ferruh-Mahir Abdulqodir, Historyyul-ulum inde'l-Arab, Bayrut 1990, s. 501-502.

2. Ibn Hishom, as-Siretun-Nabaviyya, III, 224
3. Ibnu'l-Esîr, Üsdü'l-gabe, II, 373.
4. Ibn Hishom bu ayolning hamrohi va tabibning Eslem (as-Sîretu'n-) o'g'illaridan ekanligini rivoyat qilgan. III, 250); Ibn Hajar (al-Isabe, IV, 302 (424)) ansorlardan bo'lishi mumkin. Aslemog'ullari qabilasiga mansub bo'lishi mumkinligini ham qayd etadi.
5. Ibn Hishom, as-Siyretun-Nabaviyya, III, 250.
6. Ibn Hishom, as-Siretun-nabaviyya, III, 250; Ibn Sa'd, et-Tabakatu'l-kubro, VIII,291; Hasan Hallak,Tarihu'l-ulum inde'l-Arab, (et-Tıb), 168-169. Rufeyda hayoti va tabobati va uning islomiy tabobatini tasvirlash.
7. Tabariy, Tarixu'r-rusul ve'l-muluk, IV, juz :8, b. 97; al-Makriziy, al-Hitot, Bulak 1270, II, 405.
8. Dr.Ahmed Iso, Tarixu'l-Bimariristanat fi'l-Islam, Bayrut 1981,. 203; Abdulloh Abdurrazzak, al-Musteshfeyâtu'l-Islomiyye, Amman 1987, 188.
9. Dr.Ahmed Iso, Historyu'l-Bimariristanat fi'l-Islam, Bayrut 1981, s. 61-63
10. Doktor Ahmad Iso, 178.
11. Abdulloh Abdurrezzak Mes'ud es-Said, al-Musteşfeyatu'l Islomiyye, Amman 1987, s. 45